

zevkiyle kaleme aldığı kitap Kur'an metninin terkip ve üslûbunun modern anlamda incelendiği ilk eserdir. 3. *Menâhicü'l-bahş fi'l-luğa* (Kahire 1955, 1986, 1990; Dârülbeyzâ 1979, 1992). Dil ve Arap dili incelemelerinde izlenecek yöntemler, Arap dilinin nağme kriterleri ile vurgu (nebr) kaideleri gibi meselelere dairdir. 4. *el-Uşûl* (Kahire 1981, 1982, 2000). Arap dil bilimi düşüncesinin asılları olan nahiv, fikhü'l-luğa ve belâğatin epistemolojik incelemesidir. 5. *el-İctihâdâtü'l-luğaviyye* (Kahire 2007). Metin analizinde dil bilimi yöntemi üzerinedir. 6. *el-Luğa beyne'l-mi'yâriyye ve'l-vaşfiyye* (Kahire 1958; Dârülbeyzâ 1992). Kıyas ve kaidelere dayalı dil bilimiyle tasvire dayalı dil bilimine dairdir. Temmâm'ın diğer başlıca eserleri de şunlardır: *Menhecü'n-nühâti'l- Arab* (Kahire 1971); *et-Temhîd fî iktisâbi'l-luğati'l- Arabiyye li-ğayri'n-nâtîkine bihâ* (Mekke 1404/1984); *Mağâlât fi'l-luğa ve'l-edeb* (I-II, Mekke 1985; Kahire 2006, 2011); *el-Hulâsâtü'n-naşviyye* (Kahire 2000); *Dirâsetü'l-ma'nâ 'inde'l-uşûliyyîn* (Kahire 2001); *Havâtîru men te'emmele luğate'l- Qur'âni'l-Kerîm* (Kahire 2006); *Mefâhîm ve mevâkıf fi'l-luğa ve'l- Qur'ân* (Kahire 2010); *el-Fikrü'l-luğaviyyü'l-cedîd* (Kahire 2012); *Haşâdü's-sin'in min hûkûli'l- Arabiyye* (Kahire 2012).

Tercüme: *Mesâlikü's-sekâfeti'l-iğ-rîkiyye ile'l- Arab* (Kahire 1957, 2010; Beyrut 2003; De Lacy O'leary'nin *How Greek Science Passed to the Arabs* adlı eserinin çevirisi olup eserde eski Yunan kültürünün Araplar'a geçiş yolları üzerinde durulmuştur); *el-Fikrü'l- Arabî ve mekânühü fi't-târîh* (Kahire 1961, 1997, 2007, 2010; aynı yazarın *Arabic Thought and its Place in History* adlı eserinin tercümesidir); *Eşerü'l- ilm fi'l-müctema'* (Kahire 1958; Bertrand Arthur William Russell'in *The impact of Science on Society* adlı eserinden çevrilmiştir); *el-Luğa fi'l-müctema'* (Kahire 1959, 2003; Morris Michael Lewis'e ait eserin çevirisidir ve beşerî bilimlerden dil bilimi, psikoloji ve sosyoloji meselelerine dairdir); *en-Naş ve'l-hiğâb ve'l-icrâ'* (Kahire 1418/1998, 2007; Robert de Boucherand'dan çeviridir. Batı'da metin dil biliminde en büyük eser olarak kabul edilen kitapta genel dil bilimi ve belâgat meseleleri örneklerle ele alınmıştır); *Luğaviyyâtü'n-naş* (*Linguistics Encyclopaedia*, ed. Kirsten Malmkjaer, Cambridge 1991; İngilizce'den tercüme olup *İctihâdât luğaviyye* adlı kitabının

sonuna eklenmiştir, Kahire 2007, s. 361-384); *Naşra Simiyûtiyye li'n-nuşûş* (Fluid Meril'den çeviri olup bu da anılan eserin sonunda yer alır [s. 385-399]).

Temmâm, bunların dışında dil bilimleri ve kültür alanlarında aşağıdaki dergilerde yayımlanan çok sayıda makale yazmıştır: *el-Ezher, Minberü'l-İslâm, el-Mecelle, el-Lisânü'l- Arabî, el-Fuşûl, el-Buhûsü'l-luğaviyye ve'l-edebîyye* (Mekke), *el-Haşâd* (Küveyt), *el-Kitâb* (Bağdat), *el-Muğâdârât* (Cidde), *ed-Dirâsâtü'l- Qur'âniyye* (Londra), *el-Menâhil* (Mağrib), *Havliyyatü Külliyyeti dâri'l- ulûm* (Kahire), *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb* (Mağrib), *Mecelletü Mecma'i'l-luğati'l- Arabiyye* (Kahire), *Mecelletü Ma'hedi'l-luğati'l- Arabiyye* (Mekke). Bazı makaleleri şunlardır: "Haşâ'u'l-Ahmediyye fî tefsiri kavlihi te'âlâ 've hâterne'nebiyyîn" (trc. İbrâhim Muhammed el-Asîl, *ME*, XXVII/9-10 [1963], s. 1146-1151); "Ta'limü'n-naşv beyne'n-nazariyye ve't-taṭbîk" (*el-Menâhil*, sy. VII [Rabat 1976], s. 112 vd.); "et-Türâşü'l-luğavî el- Arabî" (*el-Fuşûl*, I/1, 1980); "el-Luğatü'l- Arabiyye ve'l-ḥadâse" (*el-Fuşûl*, IV/3, 1983); "el-Luğa ve'n-naḥdû'l-edebî" (*el-Fuşûl*, IV/1, 1983); "el-Müşṭalaḥu'l-belâğiyü'l-kaḍîm fî ḍav'i'l-belâğati'l-ḥadîse" (*el-Fuşûl*, VII/3-4, 1987).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdurrahman Hasan el-Ârif, *Temmâm Ḥassân râ'idin luğaviyyen*, Kahire 1423/2002, tür.yer.; Sa'd Maslûh, "el-Mezhebü'n-naḥvî 'inde Temmâm Ḥassân...", *Fi'l-Lisâniyyâtü'l- Arabiyyetü'l-mu'âşıra: Dirâsât ve müşâkafât*, Kahire 1425/2004, s. 201-248; *el-Kitâbü't-Tezkâriyyü's-şâdir 'anı'd-Duktür Temmâm Ḥassân*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Mektebetü âlemi'l-kütüb); Hânî Nesîre, "Temmâm Ḥassân şâhibü nazariyyeti nizâmi'l-ḥarâ'ini'l-luğavî", *eş-Şarku'l-evaṣa'*, Riyad 21 Zilhicce 1427; Hâlid Fehmî, "et-Tertübü'l-Mu'cemî fi Kitâbi'l-Uşûl...", *et-Türâşiyât*, sy. 13, Kahire 2009, s. 31-45; Kâdeh Leylâ, "Naḥve ḥarâ'e lisâniyye li-ḥavâlihi'l-iḥâle...", *Mecelletü'l-Muḥteber*, sy. 1, Beskire/Cezayir 2009, s. 159-165; Abdurrahman Hasan el-Ârif, "Temmâm Ḥassân ve merşiyeye fi raḥîlihi lem tektemil", *Saḥîfetü'l-Medîne*, Mekke 23.11.2011; Haydar Cebâr Aydân – Dirgâm Ali Muhsin, "en-Naḥvü'l-vaşfi beyne'd-Duktür Mehdi el-Maḥzûmî ve'd-Duktür Temmâm Ḥassân: Dirâse fi mevâridü'l-ittifâk ve'l-iḥtilâf beynehümâ", *Âdâbü'l-Küfe*, I/14, Küfe 2012; Muhammed Üveys, "Evvelü 'âlimin luğaviyyin...", *el-Va'yü'l-İslâmî*, sy. 558, Küveyt 2012; Haydar Muhammed, "et-Tefkîrü'l-morfocî 'inde Temmâm Ḥassân", *Mecelletü'l-Aklâm*, I, Bağdat 2013; Hâlid Halîl, "Temmâm Ḥassân ve nazariyyetü'l-ma'nâ", a.e., I, Bağdat 2013; Nuaym Muhammed Abdülganî, "ed-Duktür Temmâm Ḥassân fî reḥâbillâh", *www.odabasham.net* (11.03.2016); Şâkir Ferîd Hasan, "el-'Allâme ve'n-naḥviyyü'l-Miṣrî ed-Duktür Temmâm Ḥassân fî zimmeti't-târîh", *el-Hivârü'l-mütemed-*

din, *www.ahewar.org/debat* (11.03.2016); Hasan Mindîl el-Ukayfî, "Nazarât fi üslûbi'l-ḥudûl fi'n-naşsi'l- Qur'âni", *www.almaktabah.net/vb/showthread.php?t=100841* (11.03.2016); Câbir Kumeyha, "Üstâzi el-Ḥabîb ed-Duktür Temmâm Ḥassân", *www.ikhwanonline.com/Article.aspx?* (11.03.2016); Muhammed Sâlih, "Temmâm Ḥassân evvelü 'âlimin dir'amiyyin...", *maktoob.news.yahoo* (11.03.2016); Husâm ed-Dumrânî, "ed-Duktür Temmâm Ḥassân Sibeveyhi'l-Miṣrî", *www.cairodar.com* (11.03.2016); Hamîd el-Müsâvî, "Ḳirâ'e fi maḳâli Temmâm Ḥassân: el-Luğa ve naḥdû'l-edeb", *Fikr ve Sekāfe*, *Hamidzag.blogspot.com* (11.03.2016).

İSMAIL DURMUŞ

TENKİZ

(تنكز)

Ebü Saîd Seyfüddîn
Tenkiz Halîl
b. Abdillâh el-Eşrefî
el-Hüsâmî en-Nâsırî
(ö. 741/1340)

**Memlükler dönemi emirlerinden
Dimaşk saltanat nâibi.**

680 (1281-82) yılı civarında doğduğu tahmin edilmektedir. Köle tüccarı Hoca Alâeddin es-Sivâsî'nin Mısır'a getirdiği Tenkiz (Tengiz) önce el-Melikü'l-Eşref Halîl b. Kalavun tarafından satın alındı. Onun öldürülmesinin ardından el-Melikü'l-Man-sûr Hüsâmeddin Lâçin'in, son olarak da el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un memlükleri içinde yer aldı. Kısa sürede sultanın hasekileri arasına girmeyi başardı ve sultanın ikinci saltanatı esnasında onlar emirliği (imretü aşere) rütbesine yükseldi. Sultanın, tahtını terkederek Kerek'e gittiği sırada Tenkiz de onun yanında bulunuyordu. O sırada kendisine çok güvenen sultan tarafından Dimaşk nâibi ile görüşmeler yapmak üzere görevlendirildi. Tenkiz'in bu görüşmeler esnasında kötü muameleye mâruz kaldığı, buna üzülen Muhammed b. Kalavun'un tekrar tahta çıkması halinde kendisini bu nâibin yerine tayin edeceğini vaad ettiği nakledilir (Safedî, *el-Vâfi*, X, 421; İbn Hacer el-Askalânî, I, 308).

Tenkiz, Muhammed b. Kalavun'un üçüncü defa tahta çıkmasının ardından önce tablâne (kırklar), daha sonra yüzler (imretü mie / takdîmetü elf) emirliğine terfi etti. Ayrıca sultan onu idarî konularda yetiştirilmek üzere saltanat nâibi Argun en-Nâsırî'ye mülâzım olarak görevlendirdi. Ardından sultanın kendisine güvenmesi, ayrıca vaadinden dolayı genç yaşta olması-na rağmen Dimaşk saltanat nâibliğine tayin edildi (1 Rebîülâhîr 712 / 6 Ağustos

1312) ve Seyfeddin Erkutay ile Hüsameddin Torumtay el-Başmâkdâr yardım için onunla birlikte Dimâşk'a gönderildi, Tenkiz'e de kararlarında onlara danışması tâlimatı verildi. Ancak bir süre sonra özellikle Erkutay'ın müdahalelerinden rahatsız olan Tenkiz sultana başvurup onun başka bir şehre nâib tayin edilmesini sağladı (716/1316). Dimâşk'ta hâciblik vazifesini bir müddet daha sürdüren Torumtay da Tenkiz'le arasının bozulması üzerine görevinden alındı.

Dimâşk'a giderek 20 Rebûlâhîr 712 (25 Ağustos 1312) tarihinde fiilen görevine başlayan Tenkiz'in kısa sürede gösterdiği başarı sayesinde görev alanı ve yetkileri arttırıldı. 713'te (1313) kendisine yeni iktâlâr verildi; ertesi yıl Suriye bölgesindeki Halep, Hama, Humus, Trablusşam ve Safed nâibleri kendisine bağlandı. 715'te (1315) bu vilâyetlerden gelen birliklerin kumandanı olarak Malatya'yı ele geçirdi. Bu sefer esnasında onun bir sultan gibi hareket ettiği nakledilir (Makrîzî, *el-Muḳaffa'l-kebir*, II, 609; İbn Hacer el-Askalânî, I, 308-309). 721 (1321) yılında Kahire'ye gittiğinde bütün kumandanlar ve devlet erkânı Tenkiz'e hediye sunmak için âdeta yarışa girmiş, takdim edilen hediyelerin tutarı 80.000 dinarı bulmuştu. Tenkiz her yıl bir vesileyle Kahire'ye sultanı ziyarete gidiyor, yine kıymetli hediyelerle uğurlanıyordu. Bazı ziyaretlerde kendisine başışlanan arazi, at vb. şeyler dışında sultanın ona verdiği hediyelerin de milyonlarca dirheme ulaştığı rivayet edilmektedir. Tenkiz, 737'de (1336) sultanın oğlunun düşünü vesilesiyle Kahire'ye gittiği sırada sultandan gördüğü muameleyi hayretle karşılayan Makrîzî, bir sultanın memlûküne böylesine tâzim ve hürmette bulunmasının duyulmuş bir şey olmadığını ifade eder (*es-Sülûk*, II/2, s. 417). 739 (1338) yılındaki son Kahire ziyareti sırasında sultan, Tenkiz'i Kahire dışında karşıladı, atından inerek onu alından öptü. Aynı zamanda kayınpederi olan Tenkiz'i sarayına götürdü, diğer hanımlarından olan kızlarına onun amcaları olduğunu söyleyerek elini öpmelerini emretti ve kızlarından ikisini Tenkiz'in iki oğluyla nişanladı. Tenkiz'in Kahire'den ayrılışı sırasında sultan onu Suriye'deki bütün vilâyetlerin tek hâkimi olarak ilân etti ve Suriye'deki nâiblerin yazışmalarını Tenkiz'le yapmalarını, sultandan isteklerini de Tenkiz vasıtasıyla bildirmelerini emretti.

Muhammed b. Kalavun önemli kararlarında Tenkiz'le istişare ediyor, onun hiç-

bir ricasını geri çevirmiyordu. Kahire'den Tenkiz'e yazılan yazılarda kullanılan sıfat ve lakapların daha önce hiçbir nâib ve üst düzey görevli için kullanılmadığı nakledilir (Safedî, *A'yânü'l-âşr*, II, 119-120; Makrîzî, *el-Muḳaffa'l-kebir*, II, 615, 619). Ancak Tenkiz, sultandan gördüğü bu itibar dolayısıyla diğer emîrler ve hasekilerin kıskançlıklarına yol açıyor, aleyhinde dedikodular üretilmesine sebep oluyordu. Tenkiz'in son Kahire ziyaretinden sonra meydana gelen bazı hadiseler ve emîrlerin yaydığı dedikodular üzerine sultanla arasındaki ilişkiler bozulmaya başladı. Bu arada Tenkiz'in sultanın bunamaya başladığı, yerini oğluna bırakması ve kendisini de müdebbir tayin ederek kalan ömrünü huzur içinde geçirmesi gerektiği yolundaki sözleri sultana ulaştırılınca sultan ona olan güvenini yitirdi. Ayrıca cezalandırdığı bazı memlûkleri sultanın emrine rağmen affetmemesi sultanı tamamen onun aleyhine çevirdi. Dimâşk'ta meydana gelen büyük bir yangından sorumlu tutulan hıristiyan vatandaşların ağır biçimde cezalandırılması ve mallarına el konulması gibi olaylar yüzünden sultan ilk defa Tenkiz'i sert bir şekilde uyardı. Onun durumu açıklamak üzere gösterdiği çabalar fayda vermedi. Sonunda av partisi bahanesiyle sultanın yanından ayrıldı ve Câber Kalesi'ne sığınmaya karar verdi, mallarını ve silâhlarını buraya gönderdi. Tenkiz'i yakından tanıyan Safedî kendisinin sultana itaatten ayrılmak gibi bir niyetinin bulunmadığını, aradaki husumetin bazı emîrlerin dedikoduları ve Dimâşk'a gelen devâdârın onun bazı sözlerini çarpıtarak aktarması yüzünden ortaya çıktığını söyler (*el-Vâfi*, X, 425-426; *A'yânü'l-âşr*, II, 122-123).

Nihayet Muhammed b. Kalavun Tenkiz'i tutuklatmaya karar verince Dimâşk'a gidecek bir birlik hazırladı; bir taraftan da Safed nâibine Tenkiz'i tutuklaması için tâlimat gönderdi. Hazırlanan birliğin gitmesine gerek kalmadan Dimâşk'a gelen Safed nâibi buradaki emîrlerle de anlaşarak Tenkiz'i tutuklattı. Zincire vurularak Kahire'ye götürülen Tenkiz hapsedilmek üzere İskenderiye'ye gönderildi. Beş gün sonra da sultanın emriyle öldürüldü (15 Muharrem 741 / 11 Temmuz 1340); ayrıca malları müsadere edildi. Tenkiz'in büyük servetinin tesbiti için kurulan heyetin üyelerinden olan Safedî onun servetine dair uzun bir liste verir (*A'yânü'l-âşr*, II, 127-134). İskenderiye'ye defnedilen Tenkiz'in naaşı, Muhammed b. Kalavun'un hanımı

olan kızından torunu Sultan el-Melikü's-Sâlih Ebû'l-Fidâ'nın izniyle 15 Receb 744 (3 Aralık 1343) tarihinde Dimâşk'taki türbesine nakledildi.

Memlûk tarihçileri Tenkiz'i genellikle takdir ifadeleriyle anmış, halka iyi davrandığını, nâibliği döneminde huzur içinde yaşadığını, ilim ehline saygı gösterdiğini, kendisinin de hadis ilmiyle meşgul olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca onun dindar bir hayat yaşadığı, bir sel felâketi sonunda harabeye dönen Aclûn'u yeniden inşa ettirdiği, Dimâşk başta olmak üzere Suriye'nin birçok şehrinde cami, medrese, ribât, han, hamam, yol, hastahane, su kanalları vb. hayır eserleri yaptırdığı, maiyetindekilere karşı sert davranmak ve öfkelenildiği kimseleri asla affetmemekle birlikte haksız yere kimsenin malına el koymadığı zikredilir. Tenkiz'in Dimâşk'ta 714 (1314) yılında inşa ettirdiği, onun adını taşıyan cami günümüze ulaşmış olup şehrin en büyük camilerinin biridir.

BİBLİYOGRAFYA :

Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXXII, 158, 198, 217 vd.; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürrer*, IX, 242-243, 284, 305, 390, 400; Mufaddal b. Ebû'l-Fezâil, *en-Nehcü's-sediâ: Ägypten und Syrien zwischen 1317 und 1341 in der Chronik des Mufaḳḳal b. Abil-Faḳā'il* (nşr. ve trc. Samira Kortantamer), Freiburg 1973, s. 83-88, 91-93; Yüsfî, *Nüzhetü'n-nâzir fi sîretü'l-Meliki'n-Nâsir* (nşr. Ahmed Hutayt), Beyrut 1406/1986, s. 124-125, 252-253, 318-321, 412; Safedî, *el-Vâfi*, X, 420-432; XVI, 430; XXIV, 279; a.m.f., *A'yânü'l-âşr* (nşr. Ali Ebû Zeyd v.dğr.), Beyrut-Dimâşk 1418/1998, II, 116-138; a.m.f., *Tuhfetü zevî'l-elbâb fi-men ḳakeme bi-Dimâşk mine'l-ḳulefa' ve'l-mülûk ve'n-nüvâb* (nşr. İhsan bint Saïd Hulûsî - Züheyr Hamîden es-Samsâm), Dimâşk 1992, II, 231-243; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, I, 251-258; İbn Haldûn, *el-İber* (nşr. Halîl Şehhâde), Beyrut 1421/2001, V, 504-505; Makrîzî, *es-Sülûk* (Ziyâde), II/1, s. 127, 137; II/2, s. 417, 509; a.m.f., *el-Ḳıtaḳ*, II, 54-55; a.m.f., *el-Muḳaffa'l-kebir* (nşr. Muhammed el-Ya'lâvî), Beyrut 1411/1991, II, 30, 607-622; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürrerü'l-kâmine* (nşr. Abdülvâris M. Ali), Beyrut 1997, I, 206, 308-312; Bedreddin el-Aynî, *İḳdû'l-cümân*, Beyazit Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2395, s. 38-41; İbn Tağrıberdî, *el-Menhelü'ş-şâfi*, IV, 156-167; Nuaymî, *ed-Dâris fi târihi'l-medâris* (nşr. İbrâhim Şemseddin), Beyrut 1990, I, 91-94; II, 186, 327-328; İbn İyâs, *Bedâ'î'u'z-zühûr*, I/1, s. 477-481; M. Cemâleddin Sürür, *Devletü Beni Ḳalâvûn fi Mışr*, Kahire 1947, s. 51-52; S. Conermann, "Tan-kiz", *EP* (ing.), X, 185-186; Kanber Ali Rüdger, "Tenkiz", *Dânişnâme-i Cihân-i İslâm*, Tahran 1383, VIII, 310-312.

FATİH YAHYA AYAZ

TERSANE KONFERANSI

(bk. İSTANBUL KONFERANSI).